

MAT, HELSE OG BÆREKRAFT

– FORBRUKERNES ROLLE I ET BÆREKRAFTIG MATSYSTEM

Forbrukerne ønsker å ta bærekraftige matvalg av hensyn til egen helse, klima og miljøet. De ønsker sunne produkter, og at matproduksjonen gjennom hele verdikjeden har lavest mulig klimaavtrykk og foregår innenfor naturens tåleevne. Gjennom valg og forbrukeratferd spiller forbrukerne en vesentlig rolle i overgangen til et mer bærekraftig samfunn. Matvaremarkedet er imidlertid komplekst og det er utfordrende for mange forbrukerne å orientere seg og gjøre informerte valg. Mange av målene som Norge har forpliktet seg til innen klima, bærekraft og helse er knyttet til mat, og for å nå målene trengs en helhetlig tilnærming. Overvekt, fedme og usunt kosthold er store folkehelseutfordringer med store konsekvenser for den enkelte og for samfunnet. Matproduksjon bidrar til betydelige klimagassutslipp og andre negative miljøpåvirkninger. Samtidig er mat livsnødvendig og i framtiden må matsystemene være sikre tilgangen til mat og være bærekraftig både sosialt og for miljøet.

Hva som definerer et bærekraftig matsystem vil være i kontinuerlig utvikling. Samtidig foreligger det solid kunnskap om hvilken retning matforbruket må bevege seg i. Det er ingen enkelttiltak som vil løse de utfordringer som vi står overfor. Omstillingen til et bærekraftig matsystem involverer mange politikkområder, samfunnssektorer og hele verdikjeden fra primærproduksjon til forbruker. I denne omstillingen må forbrukernes interesser veie tungt. Det handler om forbrukernes rett til å kunne ta opplyste valg og retten til trygg og helsemessig god mat. Et fremtidig matvaremarked må legge til rette for sunne og bærekraftige matvalg.

Dette posisjonsnotatet presenterer tiltak som Forbrukerrådet mener vil være nødvendige for å møte forbrukernes behov og rettigheter knyttet til mat, helse og bærekraft. Posisjonen er vedtatt av Forbrukerrådets styre, og vil ha grenseflater til delstrategier og posisjoner på digital, bærekraft, økonomisk sårbarhet og konkurransesituasjonen i dagligvaremarkedet. Forbrukerrådets arbeid på feltet favner både interessepolitisk arbeid og forbrukerkommunikasjon.

NOEN FAKTA OM MAT OG FORBRUK:

Undersøkelser viser at forbrukerne føler økt ansvar for å endre eget forbruk, både hva angår bærekraft og helse:

- 1 av 2 er villig til å endre atferd, selv om det har økonomiske og praktiske ulemper for dem
- 6 av 10 vil redusere eller helt kutte matsvinn
- 1 av 2 vil redusere eget sukkerinntak
- 3 av 10 ønsker å redusere inntaket av rødt kjøtt

Forbrukerne mener politikere, matbransje og produsenter må ta større ansvar:

- 4 av 10 mener dagens måte å produsere mat på ikke er bærekraftig
- 7 av 10 mener dyrevelferden må bedres
- 4 av 10 synes det er vanskelig å vite hva som er mest bærekraftig, informasjonen er forvirrende
- 4 av 10 oppgir pris som et hinder for å velge sunt og bærekraftig
- 6 av 10 ønsker reguleringer og tiltak som skal påvirke forbrukernes valg

Kilder:

Forbruker og bærekraft (Opinion 2020),
Bugge og Schjøll (SIFO 2021)

MERKING SOM SIKRER OPPLYSTE VALG

Merking er et av de mest sentrale virkemidlene i forbrukerpolitikken. Forbrukere trenger lett tilgang til tydelig og sannferdig informasjon om matvarene som tilbys for å kunne ta informerte valg. Myndighetene har et hovedansvar for å innføre nye krav til merking. I tillegg til et regelverk som tydelig regulerer hvordan

mat skal og kan merkes, kan frivillige merkeordninger spille en viktig rolle for forbrukerne i kjøpsituasjonen.

Forbrukerrådet anbefaler:

- Obligatorisk merking av matvarenes næringsinnhold ved hjelp av en forenklet fargekoding på forsiden av emballasjen. Nøkkelhullet alene er ikke nok.
- Obligatorisk merking som gjengir det totale miljøfotavtrykket til en matvare.
- Strengere regulering og håndheving av sunnvasking og grønnvasking – det vil si merking og markedsføring som villeder forbrukerne til å tro at matvarer er sunnere og mer miljøvennlige enn de egentlig er.
- Forbud mot ernærings- og helsepåstander på produkter med høyt innhold av salt, sukker og fett basert på ernæringsprofiler.
- Holdbarhetsmerking av matvarer som reflekterer matvarens reelle holdbarhet.
- Uavhengige, tredjepartssertifiserte merkeordninger som reelt hjelper forbrukerne å differensiere produkter med hensyn til miljø, helse, dyrevelferd og etikk må styrkes.
- Myndighetene må sikre enkel og tydelig opprinnelsesmerking og innføre dyrevelferdsmerking som gir forbrukerne informasjon om hvor maten kommer fra og hvilke standarder for dyrevelferd som er brukt i produksjonen.
- Forbrukere må sikres retten til å kunne velge GMO-fri mat. Matvarer hvor genredigeringsteknikker (CRISPR) er tatt i bruk, må tydelig merkes som genmodifisert (GMO).

RÅD OG INFORMASJON BASERT PÅ OPPSUMMERT VITENSKAP OG KUNNSKAP

Informasjon og kunnskap fremmer forbrukermakt og gjør det mulig for forbrukerne å ta opplyste valg.

Forbrukerrådet anbefaler:

- Oppdaterte offisielle råd for et sunt og bærekraftig kosthold basert på uavhengig gjennomgang av forskning og vitenskap.
- Målrettede informasjonskampanjer fra det offentlige som også når ut til de mest sårbare forbrukerne, med mål om å styrke forbrukernes kunnskap og evne til å sette sammen et sunt og bærekraftig kosthold.
- Informasjon som styrker forbrukernes evne til selv å vurdere matens holdbarhet og øke kunnskapen om riktig oppbevaring av mat hjemme.

BESKYTTE BARN OG UNGE MOT AGGRESSIV MARKEDSFØRING

Barn og unge utsettes for et stort markedsføringspress, særlig gjennom sosiale medier og digitale plattformer. Markedsføring for produkter og tjenester som har negativ innvirkning på helse og kroppsbilde er særlig alvorlig. Barnekonvensjonen angir barns rettigheter, som også inkluderer retten til helse. Myndighetene har ansvar for å sikre barns rettigheter på dette området.

Forbrukerrådets anbefaler:

- Strengere regulering av markedsføring av usunn mat og drikke som treffer barn og unge. Matbransjens selv-reguleringsordning MFU er ikke tilstrekkelig. Overvåkningsbasert markedsføring må forbys og sanksjoneres.
- Innføring av 18-årsgrense på kjøp av høykoffeinholdige drikker (energidrikker) på grunn av fare for helserisiko som følge av konsum hos barn og unge, samt målrettet informasjon.

GJØR DET ENKELT Å TA SUNNE OG BÆREKRAFTIGE VALG

Utvalg, tilgjengelighet og pris er faktorer som har stor innvirkning på atferd og forbruk. Det må tilrettelegges bedre for at det blir enkelt å ta de sunne og bærekraftige valgene og de usunne og mindre miljøvennlige valgene må bli mindre tilgjengelig.

Forbrukerrådet anbefaler:

- Målrettet bruk av avgifter og andre prisvirkemidler for å påvirke atferd i ønsket retning, bl.a. ved:
 - differensiert avgift på sukker i mat og drikke begrunnet i ernæring og helse utformet med utgangspunkt i matvarenes sukkerinnhold, og
 - differensiert merverdiavgift på mat utfra matvarens ernæringsverdi og miljøbelastning, slik som redusert mva-sats på frukt og grønnsaker.
- Krav til produktutvikling som møter forbrukernes ønske om et sunt og bærekraftig kosthold, bl.a. ved at det produseres matvarer med mindre salt, sukker og ugunstig fett.
- En tydelig og transparent policy fra dagligvarekjedene på hvordan de tilrettelegger for sunnhet og bærekraft i butikk, både når det gjelder produktutvikling, produktplassering, prising og markedsføring.
- Barnehager, skoler og eldreomsorgen må legge til rette for et sunt og bærekraftig mattilbud i tråd med nasjonale retningslinjer og kostråd. Offentlige innkjøp må stille krav til ernæring og bærekraft.

MATTRYGGHET OG DYREVELFERD

Trygge produkter er en sentral forbrukerrettighet. Skadelige og uønskede stoffer må unngås for å beskytte forbrukernes helse. Forbrukerne har også en forventning om at dyr i matproduksjon sikres god velferd og dyrevelferdsskandaler opprører mange. Offentlige myndigheter må prioritere dette, bl.a. ved at det sikres ressurser til både regelverksutvikling og aktivt tilsyn.

Forbrukerrådet anbefaler:

- Mattilsynet må sikres ressurser til å ta ivareta en mer proaktiv rolle i regelverksutviklingen nasjonalt og internasjonalt både når det gjelder trygg mat og trygg emballasje, og til å aktivt håndheve regelverket.
- Matsvindler er bevisst juks og manipulering av mat og gir risiko for skader på mennesker, dyr og miljø. Arbeid for å bekjempe matsvindler og for å sikre sporbarhet må gis høy prioritet.
- Norsk landbruk, oppdrettsnæring og matindustri må ta grep for å sikre god dyrehelse og dyrevelferd i matproduksjon. Det må være åpenhet om forhold som påvirker dyrenes helse og levevilkår.

FLERE SYSTEMTILTAK FOR Å NÅ MÅLET OM REDUSERT MATSVINN

Tiltak mot matsvinn står høyt på den politiske agendaen globalt og nasjonalt. I henhold til FNs bærekraftsmål skal matsvinnet reduseres med 50 prosent innen 2030. Både myndigheter og matbransje må gjennomføre tiltak som reduserer matsvinn i hele verdikjeden. Ansvaret for reduksjon i matsvinn hjemme hos forbrukerne, kan ikke legges på forbrukerne alene.

Forbrukerrådet anbefaler:

- Utvikling av smart og miljøvennlig matemballasje må intensiveres, og det må utvikles emballasje som bedre bevarer matens kvalitet etter åpning.
- Pakningsstørrelser må tilpasses ulike husholdningsstørrelser og forbrukere i ulike livssituasjoner.
- All unødvendig emballasje må kuttes og det må tilbys mer løsvекtsalg av frukt, grønnsaker og matvarer som ikke trenger emballasje.
- Kjedene bør ikke lansere mersalgskampanjer (3-for-2) på produkter med begrenset holdbarhet og bør unngå unødvendig bunting og mersalg.
- Det må stimuleres til teknologiske utvikling som hjelper forbrukerne å kaste mindre mat.
- Myndighetene må evaluere tiltak og måloppnåelse i Bransjeavtalen for redusert matsvinn og vurdere behov for reguleringstiltak som hindrer overproduksjon og fjerner strukturer i verdikjeden som skaper matsvinn.

HELHETLIG POLITISK INNSATS FOR Å UTVIKLE BÆREKRAFTIGE MATSYSTEMER

En sirkulær økonomi evner å utnytte alle ressurser. Matsystemet må også i større grad bli sirkulært, og de samlede effekter av produksjon, prosessering, distribusjon og forbruk på helse, miljø og natur må ses under ett. Det krever helhetlig innsats på tvers av sektorer.

Forbrukerrådet mener:

- Det må utvikles en helhetlig plan for å oppnå overgangen til et mer bærekraftig matsystem, der befolkningens behov for å kunne ha et bærekraftig kosthold må stå i fokus. En slik plan må ha som mål å redusere klimagassutslippene og beskytte naturressurser, biologisk mangfold, matjord, dyrevelferden og forbrukernes helse.

